

Sebestyén Anna

III. évf. földrajz - rajz

FILOZÓFIA

Kis Zoltán

KOMMUNIKÁCIÓ-KÉNYSZER

Dolgozatom a kommunikációelmélet tárgykörébe tartozó problémákat tárgyal. Természetesen nem lép fel egy önálló, átfogó elmélet létrehozásának igényével, ehelyett mindössze egyetlenegy kommunikációs jelenség leírására szorítkozik. Ennek érdekében megpróbálja filozófiaiag értelmezni a "viszony" kategóriáját, s erre támaszkodva szeretné bemutatni az általa lényegesnek tartott - napjainkra, mindennapi érintkezésünkre jellemző - kommunikáció-kényszer jelenségét.

I. A kommunikáció általános jellemzői.

/Szeeskő Tamás gondolatmenete alapján/ A kommunikáció: "emberi társadalmi viszonyok kifejlődési, expresszív aspektusa." Szeeskő Tamás a szubhumán információ-átvitel és az emberi kommunikáció közti különbségekből állapítja meg a kommunikáció sajátosságait, melyek felsorolásszerűen a következők:

- 1./ társadalmi-történeti jelenség, olyan információ-átvitel, mely emberi társadalmi viszonyokat kísér, tükröz, fejez

ki

2./ ember-környezet viszonyná vált kapcsolatának közvetítettsége

3./ a közvetítettség rugalmas, dinamikus jellege

4./ anticipációs jelleg, a befogadóban tételezett oái létrehozása

Mind ezek a sajátosságok a mindennapok kommunikációs szituációiban realizálódnak. Ezen szituációk elemzéséből Szeoskő négy elem fontosságát hangsúlyozza: szöveg; mögöttes szöveg; viszony; környezet.

A szöveg funkciója: a jelentést viszi a kommunikációba. A szöveg egyértelmű jelrendszerével szemben kevésbé objektíválódott a mögöttes szöveg vagy metakommunikáció, mely értelmezi, értékeli a szöveget. A környezet szerepe a kommunikáció kondicionálása. A viszony és a környezet objektív, a másik kettőt szorosabb szálak fűzik a kommunikáló szubjektumokhoz. A dolgozat szempontjából a viszony és a metakommunikáció döntő fontossága. A beszéd szupraszegmentális tényezői, valamint az egyéb nem verbális csatornák, gesztusok tagjelzések stb. adják meg a szöveg "igazi" jelentését, értelmét, a kommunikáló viszonyulását "szövegéhez" és a befogadóhoz.

A szituáció és általában a kommunikáció leglényegesebb része a viszony. A viszony funkciója a szituációban: generálja a kommunikációt, nélküle nincs kommunikáció. Az emberi-társadalmi viszony /potenciális²/ kommunikálódása útján változik aktuális-sá-valóságossá³/.

Viszony, viszonyulás

A viszony mint filozófiai kategória. A "viszony" talán a leggyakrabban emlegetett filozófiai kategória, s ebben azt hiszem az egyik legkifejletlenebb is. A filozófia történetének két kiemelkedő alakja, Hegel és Marx is többször használja, sőt Hegel külön fejezetet szentel neki "A logika tudományában"⁴. Kiindulópontként Marx két gondolatát érdemes rögzíteni:

"Ahol viszony létezik, ott az számomra létezik, az állat nem "viszonyul" semmihez és egyáltalában nem viszonyul"⁵.

"Mind egyik árut egyenlővé teszem egy harmadikkal, azaz vele magával nem-egyenlővel. Ez a harmadik, amely mindkettőtől különböző, mivel egy viszonyt fejez ki, először a fejben, az elképzelésben létezik, ahogy viszonyokat egyáltalában csak elgondolni lehet, amikor rögzíteni akarjuk őket, megkülönböztetve a szubjektumoktól, amelyek viszonyulnak".⁶

Ebből a két alaptételből a következő gondolatok vezethetők le:

A viszony genezise, viszonyulás. Viszonyok, viszonyulások csak az "emberi világra" jellemzőek, tehát az emberi világ genezisében kell keresni a viszony kialakulásának előfeltételeit. A döntő mozzanat a munka, vagyis az a tevékenység, mellyel az ember "kidelgozta magát a természetből". "Maga a viszonyulás is csak a tudatos tevékenység eredményeként jöhet létre az emberben. Csak az ember képes úgy viszonyulni a dolgokhoz, hogy ebben a viszonyulásban a környező világ objektumai tevékenysége tárgyivá váljanak".⁷

"Az állati vágyakozás, visszatartása /ti. az embernél/ s a vágyakozás és kielégítése közös egy közvetítő tag - a munka - beiktatása", ezzel említték meg "az emberi idő háromdimenziós volta is" ⁸ - írja Karel Kosík a munkáról. A viszony-probléma szempontjából nem annyira az időre vonatkozó megállapítás a lényeges, hanem a munkának mint közvetítésnek a felfogása. Ha most ismét a "viszony-előtti" világot, az állat természetével való anyagcseréjét vizsgáljuk, ott ilyen közvetítésnek nyomra szelhetjük: "Az állat közvetlenül egy élettevékenységével". ⁹

Az emberi élettevékenységet az állattól tehát a tudatos tárgyra irányulás és ennek közvetített jellege különbözteti meg. Itt már implicit módon megfogalmazódott, hogy a munka teleologikus tevékenység, s mint ilyen az ember nemcsak a természetet /phüsziasz proté¹⁰/ alakítja, humanizálja, hanem saját tevékenységét, életét is "tárgyként" kell alakítania, hogy az a céllal harmonizáljon.

Az állati és emberi élettevékenység harmadik megkülönböztető jegye a munka nembeli jellegében rejlik. "... a szabad tudatos tevékenység az ember nembeli jellege." ¹¹ "Egy tárgyi világ gyakorlati létrehozása, a szervetlen természet megmunkálása az embernek mint tudatos nembeli lénynek az igazolódása, azaz egy olyan lényé, amely a nemben mint saját lényegéhez, vagyis magához mint nembeli lényben viszonyul." ¹² Az állat egyoldalúan és csak önmagát termeli, míg az ember együttesen és az egész természet újratermeli, s ennek során "az egyedek igazolva láthatják saját egyedi tevékenységüket, és a többi egyed tevékenységében is felismerhetik - mint sajátjukat - az

emberi nem munkáját." ¹³ A munka tehát egy olyan közvetítő tag, amely nemcsak az egyes ember és a természet "között áll", hanem amely "összeköti" az egyedeket a többi egyeddel, vagyis viszonyteremtő erővel bír.

Az egyszerű /két ember közötti/ viszony összetevői.

A fentiekre támaszkodva most már leírható az általában vett viszony és viszonyulás modellje. Viszonyuláson - az egyed álláspontjáról - egy egyoldalú /egyirányú/ Szubjektum---Közvetítés---Tárgy folyamatot értek. Viszonynak pedig a Szubjektum---Közvetítés---Szubjektum kétoldalú /kétirányú/ folyamatát minősül. Az első esetben a "Tárgy" fogalmába tartozik a természet, a humanizált természet és a másik egyed, ill. a közösség.

A két modell központi eleme a Közvetítés, mely ebben az esetben emberi tevékenység, megnyilvánulás, ill. annak eredménye. A Közvetítés olyan egységes vonatkozási rendszer, melynek segítségével a Szubjektum a Tárgyhoz viszonyíthatja magát. Sematikusan: a viszony nem más, mint két szubjektum egyidejű viszonyulása egy adott közvetítésen keresztül egymáshoz. Ez a közvetítés lehet pl.: munka, nyelv és egyéb metakommunikációs csatornák, stb.

A viszony mint totalitás. Mint láttuk a viszony előfeltétele és következménye a Közvetítés. Előfeltétele, mert nélküle nincs mihez viszonyulni. Következése, mert: egyrészt utalhatunk a munka teleologikus jellegére, másrészt pedig csak miután létrejött a viszony, definiálhatjuk az adott közvetítést Közvetítésként. Hegedűs András nem véletlenül értelmezi úgy, hogy a "részek közötti viszony" teszi

lehetővé a "rendszer", a "totalitás működését."¹⁴ Nem véletlenül hiszem a viszony, mint az az előbbiekből is kiderült, totalitásként működik. Primitíven megfogalmazva: bármely eleme hiányzik, nem jöhet létre, és amint létrejött, minden elemét maga alá rendeli.

Természetesen eddig az általában vett viszonyról beszélünk, pedig a gyakorlatban csak konkrét viszonyok fordulnak elő, melyeket konkrét tevékenység, konkrét szöveg, konkrét metakommunikáció, stb. közvetít. Éppen ezért az eddig elmondottakat talán egy konkrét példával kellene illusztrálni ahhoz, hogy a Közvetítés döntő szerepe gyakori szituációja szolgál: X és Y megharagszanak egymásra, közös barátjuk Z erre azon nyomban felajánlja, hogy "majd én közvetítek köztük között", teszi ezt annak érdekében, hogy a megromlott viszonyt "jó" viszonyná alakítsa.

Különböző viszonyok. A matematikáról szólva szoktak beszélni a számok egymáshoz való viszonyáról, fizikusok két test térbeli viszonyáról, a politikai gazdaságtan áru-, pénz- és egyéb gazdasági viszonyokról, a pszichológiából ismertek az interakciók különböző fajtái, stb.

A sokféleség ellenére annyi bizonyos, hogy a közvetítő tag határozza meg, milyen viszonyról beszélünk. Pl.: osztályviszony, --- tulajdonviszony, stb. közvetít; kommunikatív viszony --- nyelv stb. közvetít; baráti viszony --- világnézet, erkölcsi felfogás stb. közvetít.

Két ember adott pillanatban - szinkronban - többféle viszonyban áll egymással.

A konkrét kapcsolatok bonyolult viszonyhálózatának vizsgálatára egy olyan felosztás látszik használhatónak, mely az alakiléktan alapelvének analógiájára épül. Ennek alapján megkülönböztethetünk háttér- és aktuális viszonyokat. A háttérviszonyok létező, de nem elsődlegesen meghatározó viszonyok. Így pl.: 100 évvel ezelőtt az osztályviszonyok meghatározták a házastársi viszonyokat, ma háttérbe szorultak.

Itt törhetünk vissza arra a megállapításra, hogy a viszony kétoldalu folyamat. A folyamat fogalma a viszony dinamikus, változó jellegét jelenti, tehát a háttér és aktuális viszonyok pozíciója semmiképp sem statikus.¹⁵

Példa: Két katonatiszt egy döntés meghozatala előtt áll. A magasabb rangú baráti tanácsot kér közvetlen beosztottjától. Barátilag tárgyalnak egymással, bár véleményük eltérő. Mindketten ragaszkodnak álláspontjukhoz, így amikor a parancskiadásra kerül a sor, az addig háttérben levő rangkülönbség viszonymeghatározóvá lép elő. Az addigi egyenlőségen alapuló baráti viszony alá-fölé-rendeltségen alapuló autoriter viszonyná változik.

Ha most a megismerés szemszögéből nézzük a viszonyokat, ugyanez a dinamikus jelleg tükröződik a tudatban. A pszichiátriában gyakorlati jelentőségre tesz szert a háttér és aktuális viszonyok helyes felismerése.

Jankowski egy "kleptomániás" gyerek kaposán száll vitába a biológiai pszichiátria szemléletével, a "humánus" pszichiátria nevében.¹⁶

A biológiai pszichiátria a "kleptománias" kislányt szociális környezetéből kiragadva vizsgálta, és olyan betegként kezelte, akit mindenféle gyógyszerekkel kell meggyógyítani. Ezzel szemben Jankowski a családi viszonyokban kereszte a választ a gyerek deviáns viselkedésére, és ebben a szociális környezetben valóban meg is találta a "betegség" okát, melynek kiküszöbölésével, a családi viszonyok megváltoztatásával sikerült a kislányt "meggyógyítani".

Az egyén viszonya önmagához három viszony- szinten.

Magánvaló viszony-szint: objektum-szubsjektum viszony.

Itt az ember önmagát mint szubsjektumot, mint embert /egyént/ határozza meg /hozza létre/. "Mielőtt az ember a maga számára szubsjektummá válik, a természet az ő számára objektummá lesz." ¹⁷ Tevékenység, melyen keresztül a viszony realizálódik /közvetítődik/: a munka.

Magáértvaló viszony-szint: ember viszonya a másik emberhez; interperszonális viszony. Tevékenység, melyen keresztül a viszony közvetítődik: munka, kommunikáció /érintkezés másokkal/ stb. Ezen a szinten az egyén mint "társas lényt" értékel magát.

Számunkravaló viszony-szint: ember viszonya a társadalomhoz; osztályviszony, munkamegosztási viszony stb. Közvetítések: munka, kommunikáció, munkamegosztás. ban elfoglalt helye, tulajdonviszonyok stb./ Természetesen tárgyi közvetítések is, pol.: gyár mint magántulajdon stb./ Ezen a szinten az egyén mint "társadalmi lényt" értékel magát. ¹⁸

Ezen a három viszony-fokon keresztül viszonyul az ember önmagához egyre magasabb szinten.

Példa: /A megfelelő helyen szerepelni fog a kommunikáció-kényszer fogalma, melynek kifejtését később végzem el./

A példában szereplő meghatározott, konkrét egyén művész /író/ és mondjuk tanár. Gyermekkorában az ontogenezis meghatározott pontján "éri el" a magánvaló viszony-szintet. /A filogenezis útját természetesen nem kell végigjárnia./ Éli mindemapi életét, adottnak foghatjuk fel partikuláris létét. Ismerkedik a valósággal majd az egyetem elvégzése után tanít. Ezen hosszú idő alatt egyre több interperszonális viszony "tagja" lesz, megismeri önmagát, kialakul én-képe, önértékelése. Önmaga és mások észlelése egyre fejlettebbé válik. Ellentét feszül világról alkotott képe "Van" és "Légyen" szintje között.

A költő - ajkán esőörömpöl a szó
de ő /az adott világ
varázseinak mérnöke /
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint a harmóniát.

Itt lép be a kommunikáció-kényszer. Kommunikatív kapcsolatra törekszik a "társadalommal", alkot. Eközben nembeli életet él. ²⁰ "Eljut" a számunkravaló viszony-szintre, műve a különböző közvetítő csatornákon /intézmények, nyomdagépek stb./ át a befogadókhoz kerül, s a visszaérkező válaszokon /közvélemény, siker, kritika, elemzések stb./ keresztül értékelheti újra önmagát immár "társadalmi lényként".

Hogy miért nem egészséges a kommunikáció /miért kényszer²¹/, az az "olvashatóság" kategóriájával magyarázható. Itt csak a kategória levezetéséből következő végeredményt fogalmazhatom meg köznapian: az igazán nagy műveket nem érti /értheti/ meg az olvasó nagyközönség.

Természetesen ez egy szemantikus példa. Hosszu oldalakon keresztül lehetne finomítani, pontosítani, pl. egy értékelő mozzanat beiktatásával: elképzelhető, hogy az író a második szinten "rendes ember", mint művész azonban csapnivaló /harmadik szint/, vagy megfordítva stb.

Gazdasági viszonyok és az érintkezés korrelációja
Marx történeti szempontu elemzésében. "Személyi függőségi viszonyok /eleinte egészen természetadta módon/, az első társadalmi formák, amelyekben az emberi termelékenység csak osekély mértékben és elszigetelt pontokon fejlődik. Dologi függőségre alapozott személyi függetlenség, ez a második nagy forma, amelyben először alakul ki az általános társadalmi anyagoserének, az egyetemes vonatkozásoknak, mindenoldali szükségleteknek és egyetemes képességeknek egy rendszere. Szabad individualitás, amely az egyének egyetemes fejlődésén és közösségi társadalmi termelékenységük mint társadalmi képességük alárendelésén alapul, ez a harmadik fok. A második teremti meg a harmadiknak a feltételeit."²² Marx tehát történeti szempontból természetadta, elidegenedett és nem elidegenedett /szabad individualitáson alapuló/ viszonyokat különböztet meg. Dolgozatomban most következő része az elidegenedett viszonyokat /második fok/ tükrözi mindennapi érintkezési formák egy speciális jelenségével, a kommunikáció-kényszerrel foglalkozik.

II. Kommunikáció-kényszer

Mottó:

"Jerry: De aztán időnként rájűn, hogy beszélni szeretnék valakivel, beszélgetni, igazán, szeretnék megismerni valakit, mindent megtudni róla.

Peter: /elneveti magát, de még mindig egy kicsit feszélyezett/ És én lennék a vára kiszemelt kísérleti nyul?"

"Jerry: ... de reméltam, hogy a kutya meg fog érteni. /Peter szinte hipnotizáltan hallgatja./ Egyszerűen ... egyszerűen... /most már görcsös idegfeszültségben/ egyszerűen csak arról van szó, hogy ha az ember képtelen kapcsolatot teremteni az emberekkel, akkor valahol másutt kell keresnie. AZ ÁLLATOKNÁL!"

/E. Albee: Mese az Állatkertről²³/

"Vagyis kommunikáltak. De nem olyan személyes dolgokat közöltek egymással, amelyek csakugyan fontosak nekik és amelyek közvetlenül és mélyen érintik őket, hanem csupán információkat cseréltek a legkülönbözőbb kérdésekről: sportról, tudományról, filmekről, divatról, politikáról, szórakozásról, tákarékosságról és így tovább. Ezeket az információkat két, hallásra kevésbé meghökkentő vonás jellemezte: jöllehet nagy lendülettel mondták ki őket, semmi új se volt bennük, egytől egyig ismert, köztudott értesülések voltak, és a társaság tagjai általában nem is figyeltek rájuk; mégis, miközben egyikük beszélt, a többi anélkül, hogy hallgatta volna, türelmetlenül várta, hogy az illető befejezze mondókáját, és ő juthasson szóhoz."

/A. Moravia: Kommunikáció²⁴/

"Rá vagyunk utalva egész életünkben, hogy önértékelésünket mások megerősítsék."²⁵ A "nagy" tettek lehetősége eltűnt a XX. századi ember számára, a helléri értelemben vett szerep mégül nincsenek "nagy" perspektívák. A társadalomban betöltött státuszunk fogva tart, de "rá vagyunk utalva egész életünkben, hogy önértékelésünket mások megerősítsék." Ugy tűnik nincs kiút, elvesztünk az "élet" számára. Idegenként mozgunk idegenek között, a "boldogság csak egy pillanatra látogat el hozzánk." Nővekszik a kommunikációs igény, mint az én-igazolás, az "én-fürösztés" járható útja.

A technikai fejlődés, a dolgok világának az értékesítése, az egyén, egyéniség státuszként való kezelése, az emberek világának értéktelenedése, a közös érték- és eszmarendszer megszűnése, a mindezekből következő atomizáltság, "névtelenedés, az egyén cserélhetősége a különböző funkciókban a szorongást, a megkapaszkodási tendenciákat erősíti."²⁶

Ezeknek a folyamatoknak következménye az én-identitás elvesztése és a biztonságfélés. Igényünk egyre nő, hogy biztonságban, személyiségként éljünk. Természetes reakció tehát a biztonságkeresés és az önfeltérás, hiszen "rá vagyunk utalva egész életünkben, hogy önértékelésünket mások megerősítsék."

Két utunk van:

vagy elfogadjuk szerepünket, és a velejáró korlátok között a - rossz értelemben vett - versenyzésem szabadjára engedésével - néha embertelen - harcot vívunk a jobb pozícióért, akár a mikro-, akár a makroközösségekben. Ilyenkor elfogadjuk

a társadalmi játékszabályokat, én-igazolásunk eszközének tekintjük pozíciónkat, státuszunkat, szerepünket;

vagy megpróbálunk kitörni a szerepáda lehetőségek közül, személyiségként élni, s elfogadtatni magunkat - mint személyiséget - másokkal.

Mindkét ut egyféle kifejeződése a kommunikáció-kényszer jelenléte: az elsőben mint partikuláris érdek kielégítésének, a másodikban mint nembeli lényegünk érvényre juttatásának gyakran - sőt túlnyomórészt - tudattalan eszköze.

Mindkettőben azonos, hogy a mindennapi élet talajáról eredő társadalmi tudatforma; a különbséget etikai tényezők világítják meg.

A kommunikáció-kényszer kommunikatív kapcsolatra való törekvés igényével fellépő, tartalmát tekintve mégis egyoldalú szükséglet kielégítésére alkalmas - ebből következően - hamis interperszonális kommunikáció.²⁷

A kommunikatív viszonyban a közvetítés egységes vonatkozási rendszer, nyelv, adott szöveg, adott tartalom stb. Ebből különféle képpen /más-más vélemény stb./ és különféle intenzitással lehet viszonyulni. A kommunikáció-kényszer főleg az utóbbi esetben jön létre. Különböző intenzitáson két dolgot értek:

a./ A kommunikáló metakommunikációs érzelmi "töltését" nem képes érzékelni, átvenni a befogadó, ezáltal a kommunikáló viszonymeghatározását, a viszony "milyenségére" tett javaslatát nem képes megérteni. Kant írja: "az ember - a társadalom számára rendeltetett/ jóllehet ugyanakkor magányos/ lény, aki az érett társadalmi állapotban erősen szükségét érzi annak,

hogy megnyilatkozzék másoknak, még minden külön ok nélkül is.²⁸ Ha a befogadó a "cél hja" miatt különbözően reagál /metakommunikatív uton/, ennek ártó hatása felbecsülhetetlen. Igaza van Helvetiusnak, amikor azt mondja, hogy a baráti kapcsolat legfőbb értéke, hogy "kielégülhet az önmagunkról beszélhetés vágya"²⁹, de nem szabad elfelejteni, hogy kielégülés csak akkor jön létre, ha a Másik megérti /nem feltétlenül elfogadásról van szó/amit mondani akarunk. Intim viszonyokban ez a megértés valószínűbb, de napjainkban az egyénnek egyre kevesebb intim kapcsolata van /pszichiáter mint elidegenedés-jelenség/. Az "önmagunkról beszélhetés vágya" viszont nem csökken, sőt a frusztráció³⁰ hatására egyre nő. Ez a két folyamat /"kibeszélés"; nincs megértés/ egymást támogatva eredményezi és egyre jobban növeli a kommunikáció-kényszeres jelenségek számát.

b./ A kommunikáció-kényszer másik oka objektívebb az előzőnél, amennyiben a kommunikálók világképéhez, életviteléhez kötődik. Ennek szemléltetésére három példát említek. Az első kettőben - bár a kényszer³¹ itt is megjelenik - "egészséges", a harmadikban "beteg" kommunikációról, vagyis kommunikáció-kényszeréről beszélhetünk /az előzőekben kifejtettek szerint/.

Két barát viszonya. Meggyőződésem, hogy baráti viszony csak hasonló világlátásra hasonló erkölcsi felfogásra stb. épülhet. Nem arról van itt szó, hogy csak azok barátkoznak, akiknek azonos céljaik vannak, azonos feladatokat tűznek ki maguk elé stb., sokkal inkább arról, hogy a kitűzött célok, feladatok közel egy szinten vannak /ezek lehetnek különfélék,

vagy ha azonosak, viszonyulhatnak hozzá különféleképpen/, és az érzelmi-intenzitásbeli kötődés, elköteteltség azonos fokú. Lehet, hogy két filozófus másként látja a valóságot, de az a szükséglet, vágy, elköteteltség, hogy lássák a valóságot, azonos bennük.

Két "haver" viszonya. Formailag azonos az előzővel, tartalmában tér csak el. Moravia idézett novellájában találkozzunk ilyen viszonnyal. Az efféle kommunikációra az információcsere-kényszer lehet jellemző, a "képzeld..." kezdetű mondat ok sokasága. Ilyen kapcsolatban /mint a fentiben is/ a két szubjektum viszonymeghatározása³² megegyezik elvárásuk a másikkal szemben hasonló, így nem is csalódhatnak egymásban. Kommunikatív viszonyulásuk érzelmi-motivációs foka megegyezik.

Harmadik példa:³³ vegyünk egy olyan családot, melyben "kiábrándult" /életből/ szülők és "világot megváltani akaró" gyerekek találhatók. A gyerekek által közölt kommunikatív tartalmakat a szülők szkepticizmusa fogadja. A világképbeli, értékrendszerbeli különbségek nem teszik lehetővé az "egészséges kommunikációt", mivel a szubjektumok viszonymeghatározásra irányuló metakommunikatív törekvéseiben is eltérések vannak. Különösen nem értik meg egymás intencióját, a kommunikáció végén egy "hát-hogy-nemlehet-ezt-megérteni" - hangulat marad mindenkiben. Világlátásuk stb. következményeképp különösen közömbösek maradtak egymás iránt. Elvárásaik nem teljesülnek /így pl. a szülőkből nem sikerül lelkesedést kiváltani./ /Itt nincs szó rossz családi viszonyról, csak "beteg" kommunikációs viszonyról, pl. egy esetleg boldog családi légkörön belül./

Problématörténeti előzmények. A kommunikáció-kényszerben hasonló jelenségekről ír Heller Ágnes "A mindennapi érintkezés"³⁴ című tanulmányában.

"Ha a pusztán informáltságra való törekvés egészen elnyomja a közölt információk cselekvésre való átváltásának igényét, akkor az emberek tudása aktívból passzívra válik, és nem játszik többé szerepet az élet átalakításában."

"A kibeszélés /önmagunk "kibeszélése"/ megint egészen ősi mindennapi élettény... A "szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak" igény fejeződik ki benne.

Mindkét idézet nagy jelentőségű a dolgozatba építhetőség szempontjából, de más kontextusba helyezve, hiszen nemcsak a kommunikálót vizsgálom.

A dolgozat "önállóságát fenyegető" "Távolságtartás a szereptől" o. tanulmány Erving Goffman³⁵ tollából származik. Nagyszerű megállapításait szintén beépítem dolgozatomba, ugyanazokkal a megszorításokkal, melyekkel a Heller-féle jelenségeket.

A kommunikáció-kényszer előfeltételei /szerep stb./ a kapitalista társadalom kialakulásával jelentek meg. A szerep és a státusz az áruviszonyra alapuló lét jellegzetes kategóriái.

Először a gazdasági viszonyok legtisztább formáját, a csereviszonyt szeretném vázlatosan leírni. A csereviszony szubjektumai a cserélők. Cseretárgyaik egyenlők tételezettek. A közvetítés maga a csere aktusa /ill. az egyenlőnek tételezett cseretárgyak/, ez teszi cserélővé a szubjektumot.

A valamilyen tárggyal rendelkező szubjektum a csere során válik meghatározott tárggyal /cseretárgy/ rendelkező meghatározott szubjektummá /cserélővé/. Az áruviszony közvetítője a pénz. Az áru- és pénzfetizmus elméletében Marx kifejti, hogyan "tűnnek el" a közvetítő mögött az emberi viszonyok. A dolgok képviselik az értékeket, az elidegenedés személyiségűlő hatása egyre jobban kiteljesedik.

Ahogy Marx írja, a trafikos számára mindegy, hogy a király vagy egy munkás lép a boltjába vásárlás céljából, mindketten egy csomag cigaretta csereérték-hordozóját képviselik.³⁶

A viszonyok torzulásához vezet a szerep és a státusz személyiségpótló funkciója is. A két kategóriát egy Heller Ágnestől vett példával szeretném érzéltetessé tenni.³⁷

A pincér státusza a munkamegosztásban betöltött helye, a velejáró jogokkal és kötelezettségekkel, pl.: vendégek kiszolgálása stb.

A pincér szerepe: hogy hogyan szolgálja ki vendégeit, milyen sztereotip szavakkal beszél rá őket egyik vagy másik étel elfogyasztására.

"Ha a mindennapi élet cselekvési formái feltétlenül valnak, nem adnak fejlődési teret az egyén számára, akkor a mindennapi élet elidegenedésével van dolgunk."³⁷

Mindenben torzult emberi viszonyokat nagyszerűen példázza Camus: A pestis című regénye. Orán áruviszonyra alapuló világának szervezőereje a pénz. Sztereotipák, szokások uralkodnak az embereken, a kávéházi "fecsegés" felszínes, "nem-autentikus" /Heidegger/ életformájukra utal.

A viszony kategóriájában a közvetítés egyenlősítő szerepet tölt be.

és valóban, a pénz egymással minden viszonyt, a mai világban az egyik ember nem jelent értéktörést a másik számára.

"A pénz tulajdonságai magának - a birtokosának - tulajdonságai és lényegi erői." 38

Itt fogalmazódhat meg újra, immár líraian: a szereptől való távolságtartás, a szerep elleni lázadás eszköze /tudattalan/ a kommunikáció-kényszer mint segélykiáltás a személyiség haláltusájában.

A kapitalizmus előtti társadalmakban a kommunikáció-kényszer nem lehetett domináns mindennapi jelenség, csak a kapitalizmus kialakulásával válhatott azzá. "Rá vagyunk utalva egész életünkben, hogy önmegbecsülésünket mások megerősítsék." Minthogy azonban a fejlett társadalmakban a státusz lép a személyiség helyébe, mindenféle értékelés /"mások"/ a státusz által "elvárt" értékekből indul ki, ha pedig szerepet "lakítunk", akkor a szerepet értékelik, és nem minket. József Attila így fogalmazza ezt meg a "Szabad ötletek..."-ban:

"ha azt akarom, hogy szeressek,
mindezt el kell titkolnom
de akkor már nem szeretnek,
mert tudom, hogy azt szeretik,
akinek mutatnom magam és nem engemet."

Mindezen torzult viszonyoknak torzult kommunikációs formák felelnek meg.

III. A kommunikáció-kényszer további sajátosságai konkrét példák elemzése alapján:

1./ Az első eset elemzésével szeretném kimutatni a helleri "kibeszélés", a Foggman-féle "szereptől való távolságtartás" és a kommunikáció-kényszer közötti szemléletbeli különbségeket. Most is hangsúlyozom, hogy a két jelenséget a kommunikáció-kényszer részeként tekintem. Heller és Goffman koncepcióját illusztrálva elég a következő példát említenem: egy vállalati igazgató történelmi érdeklődéséről beszél beosztottjának. Ennek a kommunikációs szituációnak kétféle lefutása lehet:

a./ a beosztott "megfelelően" szerepéről egyenrangú társalgásba kezd felettesével. Ez a megoldás az "egészséges" kommunikáció szabályainak felel meg.

b./ a beosztott vagy "felveszi a beszélgetés fonálát," de az alárendelt pozíciójából, vagy meglepetten hallgatja, szinte megütözve figyelő főnökét. Kérdések sora záporozik agyában: miért pont nekem mondja mindezt? stb.

Tipikus kommunikáció-kényszeres esetről van itt szó, ennek bizonyítására az igazgató által közölt tartalmakat két szintre kell osztani:

- szöveg szint: erre reagál a beosztott
- metakommunikációs szint az igazgató izgatottan csillogó szeme, a bizalmasabb hangvétel stb. A befogadó erről nem tud vagy nem akar tudomást venni. Ez már nem a szerepből adódik, a szerepen túli világról szól, ezt már nem vagy csak nehezen lehet értelmezni. Ilyenkor adódhat ez a befejezés:

Szerepnek: "Értem igazgató ur".

"Ah mindegy, folytassuk a munkát" - válaszol megadón immár a szerep. A személyiséget visszatérítették a szerep mögé. Ha most ugyanezt az esetet a háttér és aktuális viszony szempontjából vizsgáljuk, akkor a jelenség mögötti lényegre vonatkozó megállapításokat tehetünk.

Az igazgató javaslatot tett egy háttérviszony /érdeklődési kör közvetítette egyenlőségen alapuló viszony/ aktualissá tételére. A beosztott ezt nem értette meg, vagy ha meg is értette, nem akarta elfogadni /gondoljunk a bangulatember igazgatókra/

Igy az ő "rég" aktuális /státuszen nyugvó/ viszonyulása "leüti" az igazgatót.

2./ Egy 17 éves fiú meghallgattatja leendő barátjával /"mostani baverjával"/ legkedvesebb magnószámait. Leülnek, a magnó beindul, majd rövid idő múlva a fiú kezdetben félénken üti a taktust, később "együtt énekel" az együttesrel. Néha oldalba bökki barátját, most figyelj! most jön a legjobb rész! kiáltással feláll, utánozza a gitárost stb. A másik srác csitítja, így nem hallom jól!

Ebben a példában a metakommunikatív tartalom, én ismerem valamit, s lásd, nekem nagyon fontos, hogy ezt megosszam veled. A befogadó viszont csak a zavaró hatást érzékeli.

A mindennapok kommunikációjára jellemző, hogy mennyire szeretünk mi elmondani bizonyos dolgokat: viccet, könyv vagy film tartalmát, a legújabb híreket sporttal, politikával stb. kapcsolatban. Ilyenkor csoporton belüli pozíciókat szerezhetünk, vagy csak egyszerűen saját szubjektív "szűrőnket"

tárjuk fel, én-ideálunk kommunikálódik /Én így és így tettem volna . . . /

A rejtett, effektív mozzanatok mindig nagy szerepet játszanak a kommunikáció-kényszer jelenségekor. A személyes Én nyilvánul meg, tehát óriási az érzelmi kötődés a mindenkori téma iránt. Éppen ezért a kommunikáció-kényszer a hétköznapiak kínos helyzeteket teremthetik és teremtik meg. A "másra hangoltság" - főleg mert a kommunikáló személyiségét sérti /tudattalanul/ - óriási vemzekedésnek adhat tápot.

A befogadó számára minden úgy jelentkezik, mintha a kommunikátor rá akarna erőltetni valamit magából. Ez a "magából" nem a kommunikátor személyiségét jelöli, mint "valós magát", hanem valami homályos, szerepmeg nem felelő tartalmat. Ezért a sok meg-nem-értettség, ezért egyoldalú a kommunikációs kapcsolat.

Lezárásként már csak annyit, hogy a kommunikáció-kényszer mint aszimmetrikus kommunikátor - befogadó viszony maga is autoriter kapcsolódásokat szül, vagy kommunikációs frusztráltsághoz vezet /leintik az embert, hogy ne beszéljen már annyit stb./ . A torzult emberi viszonyoknak torzult kommunikáció felel meg.

"Ha a kommunikációt következetesen tökéletesíteni lehet, olyan demokrácia jön létre, amelyben mindegyik egyén ugyanúgy reagál a kommunikációra, mint ahogy tudja, hogy az egész közösség reagálni fog rá." - írja G.H.Mead.³⁹

Ezt az idealisztikus mondatot úgy érzem talpára kéne állítani, és azt mondani: az emberi viszonyokon kell változtatni, a társadalmi viszonyon kell "javítani", és akkor tökéletesedik a kommunikáció, akkor jön el az "egészséges kommunikáció" korszaka.

Jegyzetek

- 1./ Szeoskő Tamár: Kommunikációs rendszer - köznap kommunika-
káció.
Akadémiai Kiadó Bp. 1971 38 l. 40 l. 64 l.
65 l. 137 l. 140 l.
- 2./ A dolgozat későbbi részébe ehelyett a háttérviszony fo-
galmát használom. Ok a tőkés-munkás viszony nagyon is
aktuális-valóságos a munkás számára.
- 3./ Meg szeretném jegyezni, hogy Szeoskő szerint a kommunika-
káció a viszonyhoz képest egy külső tényező és megfor-
ditva. Ezért interpretálja - szerintem tévesen - így a
marxi érintkezés kategóriát: érintkezés = viszony + kommunika-
ció. A viszony kategóriájának most következő kifejtése
remélem nyilvánvalóvá teszi tévedését.
- 4./ G.W. F. Hegel: A logika tudománya Akadémiai Kiadó Bp.
1979. I.rész 287 l. 299 l.
- 5./ Marx Engels Művei /MEM/ III.kötet A német ideológia
Kossuth Bp. 1976. 33 l.
- 6./ MEM 46/I Grundrisse ... 1972. Kossuth Bp. 62 l.
- 7./ Licskó György: A marxi munkafelfogás Akadémiai K. Bp.
1969. 13 l.
- 8./ Karel Kosík: A konkrét dialektikája Gondolat Bp. 1967. 162 l.
163 l.
- 9./ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből Kossuth Bp.
1977. 101 l.
- 10./ Licskó György : im. 22 l.
- 11./ Marx: Gazdasági-filozófiai 101 l.
- 12./ ugyanott
- 13./ Licskó im. 15 l.

- 14./ Hegedűs András: A szocialista társadalom strukturájáról
Akadémiai Bp. 1971. 44 l.
- 15./ Erre a dinamikus jellegre utal Buda Béla is. A közvetlen
emberi kommunikáció szabályozottságai c. művében. /Tűzeg-
kommunikációs Kutatóközpont kiadása Bp. 1979./
Lásd különösen 137 l. 183 l.
- 16./ Jankowski : Pszichiátria és humánus Gondolat Bp. 1979.
28 l. 31 l.
- 17./ Lukács György idézi: Az esztétikum sajátossága I kötet
89 l. Magvető 1978
- 18./ A 3. szint nehezebben befolyásolható, mint a 2., melyre
jellemző pl. az ember racionalizáló lény, arra van moti-
vála, hogy azt biggye, hogy igaza van.
- 19./ József Attila : A város peremén
- 20./ Vö: Heller Ágnes: A mindennapi élet
- 21./ A kényszer szó egyrészt az ünfeltárás kényszerére utal,
másképp pedig a nem egészséges konnotációját hordozza.
- 22./ MEM 46/I 75 l.
- 23./ E. Albee: Drámák Európa 1971
- 24./ Égtájak 1974 Európa Bp.
- 25./ T. Brocher , Csoportdinamika és felnőttképzés.
Tankönyvkiadó 1979. Bp. 53 l.
- 26./ T. Brocher im. 22 l.
- 27./ A jelenség meghatározása megtevesztő módon egyértelműen
negatív értékű konnotációkra utal. A második "ut" remélem
rácáfel erre. /Sőt nagyrészt erről a "második utról" lesz
szó a dolgozatban/

28./ Idézi I. Kon: A barátság Kossuth 1977. 81 l.

29./ ugyanott

30./ A meg nem értésnek frusztráló hatása van. A Másik "leintése" szintén frusztráló hatása.

31./ Itt a kényszer szó csak az önfeltárás kényszerére utal.

32./ V8: Buda Béla im. 152. l. 162 l.

33./ V8: Lukács György : Kierkegaard és Reginé Olsen

Ifjúkori Művek Magvető

Az életvitel mint viszonymeghatározó.

34./ Lásd: Magyar Filozófiai Szemle 1969/3

35./ E. Goffman: Érintkezések

36./ MEM 46/I

37./ Heller Ágnes: Társadalmi szerep és előítélet Akadémiai 1971

38./ Marx: Gazdasági-filozófiai ... 179 l.

39./ idézi Szecskó: im. 46 l. Szerintem a kommunikációt tüneti kezeléssel, a felszínen már ma is lehet javítani jobb önértékeléssel, a valós tartalmak felismerésével, befogadásával. Ezzel talán csökkenteni lehet a mindennapok veszekedéseinek, rossz közérzetének, féltreértéseinek arányát.

/ A dolgozat az irodalom-esztétika szakkollégium keretében készült /

Szabó János

EGY REGÉNY VILÁGA - EMBERI LEHETŐSÉGEK A XX. SZÁZADBAN

A spanyol származású Jorge Semprun Madridban született 1923-ban. Apja a Spanyol Kéztársaság diplomatája volt. A kéztársaság bukásakor 1939-ben Franciaországba emigráltak. Semprun Párizsban végezte iskoláit. A német megszállás idején részt vett a francia ellenállási mozgalomban. A németek elfogták és a buchenwaldi koncentrációs táborba hurcolták. Semprun két év múlva 1945 áprilisában szabadult ki.

Regénye önéletrajzi vonatkozású, melyet több változatban írt meg. A korábbi kísérleteket értéketelennek ítélte, mert azok túlságosan epikusak és patetikusak voltak. A mű szervezőmotívuma a vonat, amely a foglyokat a Compiègne-ből Németországba szállítja. Az író szakít a klasszikus regények hagyományával, a cselekmény időrendben történő elbeszélésével. Ez a regény is mint valamennyi epikus mű, egy bizonyíthatatlan esemény pillanatról pillanatra történő állítása. Semprun művében létrehozott egy lehetséges világot, melyben a szereplők fiktív személyek, ezért nem térek ki a továbbiakban az író és a regényben szereplő Gerard azonosságának kérdésére.

Dolgozatom célja A nagy utazás című regényben felvetett és kibontott alapkérdés vizsgálata. Ez pedig a következő: hogyan lehet lakhatóvá tenni az emberi létet? A műben felvetődő probléma nemcsak egy bizonyos történelmi korra vonatkozik, hanem az emberi élet lényegét érintő jelenségre az elidegenedésre is.